

De dood in Duitsland

Uit de correspondentie van Willem Bilderdijk en Katharina Wilhelmina Schweickhardt

RICK HONINGS

De dichter Willem Bilderdijk woonde tussen 1797 en 1806 in Duitsland, samen met zijn tweede vrouw Katharina Wilhelmina Schweickhardt. Bilderdijk verbleef in Brunswijk, zij in Hildesheim en later in Peine, samen met de kinderen die ze kregen. Doordat ze het grootste deel van de tijd van elkaar gescheiden waren, schreven ze elkaar prachtige brieven. Vooral hun correspondentie over de geboorte en de dood van hun kinderen is aangrijpend.¹

Op 22 juni 1797 arriveerde Willem Bilderdijk (1756-1831) in de Duitse stad Braunschweig (Brunswijk). Hij kwam uit Engeland, waar hij in 1795 naartoe was gereisd, nadat hij vanwege zijn vurige orangisme uit Nederland verbannen was. Dat had hem verlost van een torenhoge schuld, maar ook van een weinig gelukkig huwelijk met Catharina Rebecca Woesthoven (1763-1828). Tijdens zijn verblijf in Engeland was hij verliefd geworden op Katharina Wilhelmina Schweickhardt (1776-1830), aan wie hij het Italiaans doceerde. Ze was op dat moment negentien jaar oud (hij negenendertig) en zeer begaafd: ze was muzikaal, schilderde, tekende en borduurde verdienstelijk, en schreef poëzie.

Bilderdijk raakte tot over zijn oren verliefd op haar, en zij beantwoordde zijn liefde. Al spoedig schreven ze elkaar brieven waar de vonken vanaf vlogen, in de taal die hen verbond: het Italiaans. Zo schreef Bilderdijk haar op 27 juli 1796: 'ô Mia Divinità; voi che leggete nel mio cuore, nei miei pensieri; che ne siete l'unico oggetto, l'unico idole; e a cui tutti miei sentimenti sono aperti' ('O mijn Godheid; gij die leest in mijn hart, in mijn gedachten; die er het enige voorwerp, het enige idool van zijt; en aan wie al mijn gevoelens bekend zijn').² In zijn brieven liet Bilderdijk zich steeds meer

gaan: 'Si, vivo ancora, vivo una vita piena di desolazione, di orrori, ma vivo. Che chiedete di piu? – Volete forse, che sia contento, che sia lieto? Ah! sarei un mostro se lo potrei.' ('Ja, ik leef nog, ik leef een leven vol wanhoop en verschrikkingen, maar ik leef. Wat meer vraagt ge? – Wilt ge misschien dat ik tevreden, dat ik vrolijk ben? Ach! ik zou een monster zijn als ik dat kon.') Meer dan eens probeerde hij haar over te halen om alles achter zich te laten en zich bij hem te voegen. Toen ze dat weigerde, dreigde Bilderdijk zelfmoord te plegen. Op één van die brieven antwoordde zij: 'Voi dite che sacrificato la vostra vita – Ah debbio dunque voi accusare, che voi sacrificete la mia vita! Ah che vostri paroli sone inumani!' ('Ge zegt dat ge uw leven opoffert – Ach, moet ik u er dan van beschuldigen dat ge mijn leven opoffert? Ach wat zijn uw woorden onmenselijk!')³

Hun verhouding bleef niet onopgemerkt, en Wilhelmina's ouders ontzegden Bilderdijk in september 1796 de toegang tot hun woning. Dat hun dochter het aanlegde met een oudere man die bovendien al een vrouw en kinderen had, vonden zij onacceptabel. Daarom ontmoetten de geliefden elkaar voortaan in het geheim. Inmiddels hadden ze het Italiaans verruild voor het Engels, waarin ze elkaar de decennia hierna zouden blijven schrijven.

Portret van Willem Bilderdijk (1756-1831) met gepoederd haar, circa 1796, mogelijk door H. W. Schweickhardt. Collectie Vereniging Het Bilderdijk-Museum.

Portret van Katharina Wilhelmina Schweickhardt (1776-1830), circa 1797. Collectie Vereniging Het Bilderdijk-Museum.

Uiteindelijk volgde Wilhelmina haar hart en daarmee Bilderdijk naar Duitsland. In de tijd dat ze samen in Brunswijk waren, schreven ze elkaar uiteraard geen brieven, maar daarna wel.⁴

Geboorte in Berlijn

Kort na haar aankomst in Duitsland, in september 1797, raakte Wilhelmina in verwachting. Om opzien te vermijden wilde Bilderdijk niet dat ze in Brunswijk zou bevallen. In juni 1798 zette hij haar te Helmstedt in een koets naar Maagdenburg, van waaruit ze in een paar dagen naar Berlijn reisde. Het afscheid viel hun zwaar; Bilderdijk werd gekweld door 'soulrending pains and disquietness', zo schreef hij zijn 'soul's adored'. Hij moedigde haar aan om de moed niet te verliezen en hem lief te hebben: 'My whole heart, is yours, and no thought dwells in it, that not aims to prove me yours. Adieu, my most dearest, my all of bliss!'⁵

Na een lange, vermoedende reis kwam ze gebroken in Berlijn aan: 'I remembered scarcely my hearts only interesting object, but not till after I had forgot myself. I could not help naming you cruelly unkind, in sending me at such a distance, and exposing me to so much torture, I have not a

joint in me but it is bruised and torn, my head is as if broke at all sides'.⁶

Vanuit Berlijn hield Wilhelmina hem op de hoogte van haar situatie. Op 15 juni schreef ze hem dat het nu niet lang meer zou duren. Een dag later, rond half vier 's middags, werd een zoon geboren. De bevalling verliep moeizaam en duurde zo'n vijftien uur. Het kind heette Julius Willem. De moeder was zielsgelukkig: 'It is then true, and no illusive dream? It has pleasd God to make me that blessed – that enviable beign *a mother*, and this moment I press to my heart with tears of rapture the loveliest of Infants! Heaven be thanked for the inestimable gift! Ah! did you know what I feel at the sight of this lovely child!'⁷ Julius was een gezonde en mooie baby. Tot haar verdriet had hij echter een misvormd voetje. Later kreeg hij daarom een speciale schoen en een beugel. Maar dat deed niets af aan haar vreugde.

Toen Bilderdijk het nieuws over Julius' geboorte vernam, was hij in de zevende hemel: 'I thank Heaven for this joyful event [...] Give it a thousand kisses for me, till I may do it my-self, and keep this dear treasure and pledge of our mutual love, with all that tenderness, maternel affection inspires. God bless it and restore my dear all of bliss to health

Medaillon met het portret van Wilhelmina, als geschenk voor haar twintigste verjaardag op 3 juli 1796, geschilderd door Bilderdijk. Collectie Vereniging Het Bilderdijk-Museum.

as soon as possible!' Zijn brief arriveerde pas na acht dagen. Bilderdijk was bedrukt; het vooruitzicht Wilhelmina pas in augustus weer te zien, was ondraaglijk: 'Oh how I am longing for our approaching meeting, and how your tender love will reward me for these inexpressible pains of absence I sufferd this long while!' Maar vooral Wilhelmina had het zwaar. In Berlijn voelde ze zich erg eenzaam. Maar: 'One look again on your consoling note, and the view of this dear baby, makes me forget the whole world, and I think not beyond that and its lovd father!'⁸

De dood in Hildesheim

Begin september reisde Wilhelmina naar Brunswijk, waar ze haar man terugzag. Maar om scheve blikken te vermijden, konden ze daar niet samen blijven wonen. Daarom vestigde ze zich in Hildesheim, zo'n veertig kilometer verderop. Bilderdijk probeerde haar zoveel mogelijk te bezoeken, doorgaans in het weekend, omdat hij doordeweeks les gaf in Brunswijk. Omdat hij het gerammel van de wagen niet verdroeg, koos hij er vaak voor per paard naar Hildesheim te reizen, waar hij zo'n tien uur over

deed. In zijn brieven gaf hij schilderachtige beschrijvingen van zijn reisperikelen door de Duitse moerassen en over de onverharde wegen. Maar hij had deze ellende er graag voor over om bij zijn geliefde Wilhelmina te kunnen zijn.

Al spoedig raakte ze opnieuw in verwachting, en op 22 september 1799 werd er weer een jongetje geboren, Alfred Alfons Willem Leopold. Weer was de vader er niet bij aanwezig. En weer vernam hij het goede nieuws per brief: 'Heaven gave us a healthy wellmade boy. – We are both as well as can be wished but I can't say how weak and exhausted I feel myself.'⁹

Bilderdijk maakte zich in Brunswijk grote zorgen: 'Oh, my tenderly beloved, make me acquainted with every progress you make in your recovering, with every feeling of your soul. Don't conceal any thing for me, however trifling it may appear, but let me read in your heart.' Details over de fysieke toestand van de kleine Alfred interesseerden hem zeer: 'Tell me, my dearest, if that child is subject to what's called the *sour*, to intestinal winds &c. Whether his feces are commonly yellow, or green, or even black, as sometimes was the case with our Julius?'¹⁰ Bilderdijk overlaadde haar in zijn brieven met adviezen, recepten en poeders.

Wilhelmina op haar beurt probeerde hem zo goed mogelijk in te lichten. Ze deed haar best darmkrampjes bij de kleine te vermijden: 'I am careful not to eat or drink any thing that could produce them, acids or any other sharp things I have not yet made use of, Soups, meat, and greens yes even beer I can safely take, for I find it does not hurt him: Does not this all plainly prove, my beloved that the child is healthy? and indeed his looks bespeak health!' Van wonderigheid had de kleine geen last, maar zijn groene poep baarde haar wel zorgen. Maar dat ze nu in het bezit was van twee jongens stemde haar gelukkig: 'When we had but one to speak of it was happiness, but oh the plural in this case impart a happiness beyond comparison! Those sweet boys! – Dearest lovd, may you when we meet behold them with that sensation of joy, wherewith I press yourself in their little forms to my heart as often as I see them!'¹¹

In de zomer van 1800 verschenen er echter donkere wolken aan de hemel. Het doorkomen van de

tandjes van Alfred verliep moeizaam. Daarna leek het iets beter te gaan, maar de kleine bleef onrustig, zodat Wilhelmina zich genoodzaakt zag hem af en toe een theelepeltje te geven van een mengseltje dat Bilderdijk had voorgeschreven (opium?) Daarna knapte hij weer wat op. Maar op 8 juli meldde Wilhelmina haar man dat de kleine aan de pokken leed: 'Our dear Alfred is as well as I can wish considering the excessive fullness of the eruption, last night he got somewhat fever the effect of which was that the small pox are going over to swelling, and are already very round and full; I do not perceive he gets any more since yesterday, but his face is exceedingly swelled, yet his eyes shall not close.'¹²

Twee dagen later waren de pokken koraalrood. Alfred was haast onherkenbaar:

Oh my bestbeloved who would recognize in this child, the lovely features of our little Alfred! – His face is so full as possible, and the left eye is close, the right one only peeps thro' a small opening, just wide enough to let perceive something of the eye ball, which stands as clear, as bright as if he were in good health. On his nose and round his mouth there forms already a kind of hard crust, for the small pocks have suppurated there already since the seventh day, and are now drying up. Oh my dearest was my heart ever moved by the most lively thankfulness to our good, Almighty Father, it is in the present moment! May his mercy preserve us our dear boys, what could I wish besides?¹³

Kennelijk zag Bilderdijk zich genoodzaakt naar Hildesheim te reizen om Wilhelmina bij te staan, maar het mocht niet baten. Op 13 juli 1800 overleed het jongetje in hun beider bijzijn. Hij werd begraven op het plaatselijke Sankt-Michaëlskerkhof. Wat voor indruk dit op de ouders maakte, laat zich raden. Terug in Brunswijk schreef Bilderdijk: 'Oh, my soul's beloved, I can n't describe the pangs of my heart in this moment, the first wherein I am left to myself, after that fatal loss, we deplore. But I will subdue my grief, for your sake, do you the same for mine'.¹⁴ Het lukte hem niet zijn zoon één moment uit zijn gedachten te bannen.

Regelmatig wandelde Wilhelmina naar Alfreds grafje, waar ze treurde, met Julius op de arm. Hoewel ze zich voorhield dat ze moest vertrouwen op

Schetsjes, vermoedelijk van Wilhelmina, omstreeks 1800 door Bilderdijk getekend. Collectie Vereniging Het Bilderdijk-Museum.

Gods wijze maar onnaspeurlijke wegen, viel het verlies haar zwaar. Maar ze voelde zich door het leed des te sterker met Bilderdijk verbonden. Op 19 juli schreef ze Bilderdijk: 'When you feel your heart oppressed my dearest oh shed it out in mine like I do, in yours, and surely if you love me as I love you the thought on me, must be very powerful to contribute to the happiness of your heart.'¹⁵

Het was bitter dat ze hun leed niet persoonlijk met elkaar konden delen, behalve in hun brieven. De dood van een kind kwam in de negentiende eeuw veel vaker voor dan nu, maar het trauma was er niet minder om. Hun correspondentie getuigt van een peilloos diep verdriet.

De correspondentie droogt op

Omdat de gelieven elkaar vaker wilden zien, werd uitgekeken naar een andere woonplaats voor Wilhelmina. Bilderdijk liet het oog vallen op Peine, dat dichterbij Brunswijk lag. Aangrijpend is het afscheidsgedicht dat Wilhelmina vlak voor de verhuizing schreef, toen ze voor het laatst naar het kerkhof in Hildesheim ging, om afscheid te nemen van Alfreds grafje:

Portret van Julius Willem Bilderdijk (1798-1818), circa 1805. Collectie Vereniging Het Bilderdijk-Museum.

Reeds siert een welig grasjen 't graf
 Waar in mijn Wichtjen ligt besloten.
 Wat heeft dit engbeklommen hart
 Al tranen op dit graf vergoten!

Wat bleef ik menig, menig uur
 (Bedrukte!) by dit graf verwijlen!
 En waar, ô waar nu moed gegaârd
 Als ik van 't plekje weg moet ijlen?

My wenkt de plicht, een teedre plicht;
 Ik moet dit graf niet meer genaken:
 Maar 't Moederhart, zoo eindloos teêr,
 Kan, trots den plicht, zich niet verzaken!

Waar zal ik weenen, diebre Spruit!
 De rouw zal my het hart doen stikken!
 Ach, 't scheen me of 't tranenwekkend graf
 My toeriep: Kom by 't wichtjen snikken!

ô Voelde ik 't hart te veel verkropt,
 Hier gaf ik uitrocht aan mijn smarte;
 Hier weende ik luidkeels, ongestoord,
 En weende my den steen van 't harte.

Welaan, nog eens dan uitgeweend!
 Nog eens den boezem lucht gegeven,
 En dan my van den plek gescheurd,
 Waar gantsch mijn hart en ziel aan kleven.¹⁶

Op 16 oktober 1800 vestigde Wilhelmina zich met Julius in Peine. Daar werd op 10 juni 1801 weer een kindje geboren, om half acht 's ochtends. Een meisje: Adelheide Wilhelmina. Bilderdijk was er opnieuw niet bij aanwezig, want hij gaf die dag les in Brunswijk. Een paar dagen eerder had hij geschreven: 'Love me as tenderly as I love you, and embrace our dear Julius – or dare I say already again, our dear children?' Een week na de voorspoedige bevalling uitte ook Wilhelmina haar gevoelens. Geen sterfeling had ooit zoveel van iemand gehouden als zij van hem, vertrouwde ze hem toe: 'Our dear children are, thank Heaven, very well, and as for me, my hearts-beloved! I feel myself extraordinary well, may I soon be blest with the same intelligence from all I love on Earth! Adieu my inestimably beloved! adieu!'¹⁷

Eind december 1801 ging de familie Bilderdijk samenwonen in Brunswijk. Dat had onvermijdelijk tot gevolg dat hun correspondentie en daarmee de informatiestroom ophield. Maar de dood bleef ook in Brunswijk op de deur kloppen. Op 5 november 1802 kwam er een zusje bij, Wilhelmina Irene, en op 30 januari 1804 volgde nog een jongetje, Alexis Willem. Alle drie de kinderen zouden niet lang leven. Als eerste stierf de tweejarige Wilhelmina Irene, op 29 november 1804. Ze bezweek, zoals Bilderdijk zelf in zijn huisbijbel aantekende, aan astma en werd begraven op het 'Kerkhof der Gereformeerden' in Brunswijk. Vijf maanden later, op 25 april 1805, volgde ook de eenjarige Alexis Willem haar in het graf, als gevolg van ernstige problemen bij het krijgen van melktanden, een veelvoorkomende doodsoorzaak in die tijd. Ten slotte blies, weer vier maanden later, op 17 augustus 1805, de vierjarige Adelheide Wilhelmina de laatste adem uit. Ze was, aldus Bilderdijks Bijbel, 'zwaar aangetast door rachitis en tenslotte gestikt door asthma'.¹⁸ Zo verloren de ouders in korte tijd drie kinderen.

Vanwege het ontbreken van brieven uit deze periode, beschikken we over minder gegevens, maar we kunnen wel raden hoe ze zich gevoeld moeten

De markt van Peine, gezien vanuit Wilhelmina's woning, omstreeks 1802, door Bilderdijk getekend. Collectie Vereniging Het Bilderdijk-Museum.

hebben. Behalve op henzelf zullen die gebeurtenissen ook van invloed geweest zijn op Julius, die in 1805 pas zeven jaar was. Zijn jeugd werd overschaduwd door de dood. In plaats van in brieven luchtten Bilderdijk en zijn vrouw hun bedrukte harten nu nog alleen in poëzie. Die behoort tot het aangrijpendste deel van hun oeuvre.¹⁹ Dat ze hierna – afgezien van talloze miskramen – nóg drie kinderen zouden verliezen, onder wie de arme Julius,²⁰ die in 1818, op twintigjarige leeftijd, zou ontslapen,

wisten Bilderdijk en Katharina Wilhelmina Schweickhardt toen nog niet.

RICK HONINGS (1984) is universitair docent moderne Nederlandse letterkunde en verbonden aan het Leiden University Centre for the Arts in Society (LUCAS). Met Peter van Zonneveld schreef hij een bekroonde biografie van Willem Bilderdijk: *De gefnuikte arend* (2013). Daarnaast verscheen van zijn hand onder meer *De dichter als idool. Literaire roem in de negentiende eeuw* (2016), waarvan recent een Engelse editie uitkwam.

Noten

- ¹ Passages van dit artikel heb ik ontleend aan eerdere publicaties: Rick Honings & Peter van Zonneveld, *De gefnuikte arend. Het leven van Willem Bilderdijk*. Amsterdam, 2013 en aan Rick Honings, 'De carrousel van de dood. Willem Bilderdijk en zijn overleden kinderen', in: Rick Honings, Olga van Marion & Tim Vergeer (red.), *Van Constantijntje tot Tonio. Het dode kind in de Nederlandse literatuur*. Hilversum, 2018, p. 71-87.
- ² Mr. W. Bilderdijk's briefwisseling 1795-1797. Ed. J. Bosch, H. W. Groenevelt & M. van Hattum. 2 dln. Utrecht, 1988, p. 192, 588.
- ³ Mr. W. Bilderdijk's briefwisseling 1795-1797, p. 201, 596, 206, 604.
- ⁴ Dankzij de voortreffelijke, uitvoerig geannoteerde editie die Marinus van Hattum ervan maakte, zijn de brieven voor iedereen

toegankelijk: Mr. W. Bilderdijk's briefwisseling 1798-1806. Utrecht, 2007.

- ⁵ Mr. W. Bilderdijk's briefwisseling 1798-1806, p. 101-102.
- ⁶ Mr. W. Bilderdijk's briefwisseling 1798-1806, p. 99.
- ⁷ Mr. W. Bilderdijk's briefwisseling 1798-1806, p. 113.
- ⁸ Mr. W. Bilderdijk's briefwisseling 1798-1806, p. 109, 141, 145.
- ⁹ Mr. W. Bilderdijk's briefwisseling 1798-1806, p. 379.
- ¹⁰ Mr. W. Bilderdijk's briefwisseling 1798-1806, p. 383, 389.
- ¹¹ Mr. W. Bilderdijk's briefwisseling 1798-1806, p. 392-393.
- ¹² Mr. W. Bilderdijk's briefwisseling 1798-1806, p. 471.
- ¹³ Mr. W. Bilderdijk's briefwisseling 1798-1806, p. 472.

¹⁴ Mr. W. Bilderdijk's briefwisseling 1798-1806, p. 473.

¹⁵ Mr. W. Bilderdijk's briefwisseling 1798-1806, p. 476.

¹⁶ *De dichtwerken van vrouwe Katharina Wilhelmina Bilderdijk*, dl. 3. Haarlem, 1860, p. 202.

¹⁷ Mr. W. Bilderdijk's briefwisseling 1798-1806, p. 561, 565.

¹⁸ Mr. W. Bilderdijk's briefwisseling 1798-1806, p. 902.

¹⁹ Binnenkort verschijnt *Mijn tranen stromen nog. Gedichten van Willem Bilderdijk & Katharina Wilhelmina Schweickhardt over de dood van hun kinderen*. Ed. Rick Honings & Marinus van Hattum. Amstelveen, 2019.

²⁰ Peter van Zonneveld, 'Julius Willem Bilderdijk (1798-1818)'. In: *Het Bilderdijk-Museum* 2 (1985), p. 9-15.